

Ћ Понирање

Милош Зорнић

СЛИКА СЕВЕРА У ДЕЛУ ИСИДОРЕ СЕКУЛИЋ

ПРОЛОГ

*Исиод свих тих застава,
ишио вијоре, свуд око нас
не постоји мјесто, гдје мога бих стајати,
високо дигнути руке,
и његајати нашу њјесму.*
Дарко Рундек

Када бих поставио самом себи питање зашто сам изабрао овај курс и шта ме је „испровоцирало” да пишем рад на ову тему, одговор би био вероватно „не знам, нисам сигуран, наслућујем...”. И већ чујем *људе са ставом*, који имају јасан одговор, и то веома јасан, на сва питања, како кажу: „Мораш се одлучити, одредити, образложити...” Ја бих онда из *инајта* благосиљао ту неодлучност и то *не(и)мање* става, благосиљао бих и један роман Мирослава Крлеже, један *шал од свиле*, једног анархисту који је рекао: „Ко погоди циљ, промаши све остало”, оног јунака из *подземља* који рече: „Господо, за Вас су два и два четири, за мене није баш тако...”, орвеловску липу...

Али, било би (не)праведно ако (не) бих захвалност овом приликом изразио својим *менијорима*, који су ми *ошварали очи*. Па, ево неких епизода које представљају омаж њима и које су ми помогле за који курс да се одлучим:

– један Професор ми је говорио да је роман, који је написао Д. А., а који је изгубио награду „оног” Недељника (од *лексикона* М. В.) са 3 према 2, крајње злонамерна књига. Очинским тоном дословце ми је

рекао: „Колега, то је једна крајње злонамерна књига!“ („узгред буди речено“ тај лексикон кошташе на последњем сајму књига 50 динара, али га не купих. Ово истичем због тржишне економије која је непогрешива!)

– затим један угледан Песник, па још и академик, на моје питање шта мисли о *чињеници* да су књиге Д. А. превођене изван „лијепе наше“ и да „тамо“ у белом свету неко то и чита, без двојбе рече да то има везе са његовим по(д)р(и)јеклом, јер, тобоже, та нација (којој писац једним делом припада) је веома, веома способна...

– трећи је читао *изјаву* Меше Селимовића, којом он изражава жељу да буде уврштен у корпус српске књижевности, али превиде да је био Југословен, члан корпуса КПЈ, у коме српство није играло неку улогу.

После ових *симпосиума*, ја сам се осећао као заблудело јагње, јер како то да ми нису биле битне димензије личности писаца, на које су скретали пажњу уважени ми професори?! Готово са осећањем кривице, запитао сам се: Како то да ми је неважно Десничино по(д)р(и)јекло, Крлежино „хрватство“, Ковачева „превртљивост“? Попино *одустајање* од румунске и *прилазак* Српској Култури? Како то да сам равнодушан према *чињеници* да је главом и брадом служио на Кишовом погребу један великодостојник СПЦ-а?!

У међувремену осећај кривње постао је мањи, па сам себи поставио нека општија питања типа: Какав је наш однос према Другом? Колико говорећи о Другом, ми заправо стварно говоримо о њему, а колико о себи? Да ли је то еготизам? Да ли у ближњем заправо љубимо само себе саме? Где је граница између ЈА и МИ? Да ли је могућ синхронитет између индивидуалитета и колективитета, односно да ЈА буде МИ, али и ЈА истовремено, или је усуд сваког ЈА, које није МИ, да буде сумњиво, уљез, издајник...? Зашто у *нас* МИ своју самореализацију и саморазумевање тражи кроз конфронтацију са ОНИ? Да ли је то последица петсто година (не)слободе из које се развила епска традиција и малигна митологија, која никако да метастазира? Митологија коју свака будала потеже у разним (не)приликама.

Питања је много, а ово је само један пролог једног прилично збуњеног ЈА које се теши да ће га недостатак одговора и даље задржати у Трећем Свету Књиге.

Толико о мотивима.

УВОД

*Када једеш, немој прожушати своје прсте,
Када љубиш, пази, што су можда твоје усне!*
Милан Младеновић

*Народност није будалаштина, али да човек није народан ако не
мајине кохарду, што је будалаштина.*
Јован Стерија Поповић, Рогољуйци

У једном дубоко подељеном друштву по свим основама сасвим је природно да доминира гомила стереотипа и клишеа. Свака поларизација, па била она политичка, историјска, идеолошка, полна... подразумева извесну искључивост, која произилази из претпоставке „Ја сам у праву, а ти си у криву” на нивоу индивидуалитета, односно „МИ смо у праву они су у криву”, када говоримо о колективитету. У складу са овом монолитном интенционалношћу *наша* Историја и свакодневица не знају за дијалектичко „и-и”, већ постоји само (псеудо)егзистенцијално „или-или”. Ево и илустративних примера: Перун или Илија (мада ова дилема, није толико ствар објективитета, већ је стављам из личних симпатија за *изумрло* божанство), Свети Сава или Доситеј Обрадовић (ова *дилема* је што се тиче национално о(не)свешћене омладине разрешена! Сава је подвижник, а Доситеј *побегуља* и масон!), Обилић или Бранковић, небеско или земаљско, Карађорђе или Милош Обреновић, петокрака или кокарда, ћирилица или латиница (а нико не пита шта ћемо са онима који кажу: ни ћирилица ни латиница, а није их мало... Но, кад може књаз прстом...), Егзит или Гуча, Партизан или Звезда (последње две поделе некако су „најбезопасније” и *логичне*). Ако покушате да изградите дијалектички начин мишљења и одлучите да останете по страни, имате добре шансе да будете анатемисани и проглашени за Европејца или националисту, масона или клерикалца, издајника или шовинисту, наркомана или простака... јер ма колико парадоксално било, те крајности имају исти извор и увор, а то је (НЕ)ТОЛЕРАНЦИЈА (свестан сам да је ова *велика* реч прилично испроституисана, али тако то бива са *великим* речима).

Онда се поставља питање где је излаз из тог *тамног вилајета* (није случајно што је један песник који је најдубље продро у наш архетип и наше поделе тако назвао збирку својих прича)? Могући излаз из тог тамног вилајета за човека који не робује предрасудама је путовање, непосредан додир са земљом и људима који су сасвим другачији од оних из нашег окружења. Наравно, увек постоји некакво инхерентно знање, јер не може се, а и није ни потребно, одбацити архетип, који чо-

век носи са собом (па, био он и тужна прђија нашега порекла, кишовски речено), али се може и треба направити дистанца, нека врста отклона, да би се кроз посматрање и прихватање *сйраноџ* боље и дубље разумело *сойсйвено*.

Један такав искорак у „непознато” направила је Исидора Секулић почетком двадесетог столећа. Одлазак у „непознато” увек носи ризике, нарочито у средини, оптерећеној историјом и поделама, која се поводи за геслом „Ко није са нама, тај је против нас!” и многим другим. Но, да скратимо. Тај одлазак у Норвешку, па још и писање о тој земљи прилично су узбуркали племенита национална осећања г. Скерлића, јер када се нација (по)рађа у тешким мукама шта та жена тражи у „тамо” и зашто није „овде, међу својима”. Јован Скерлић није хтео или није могао да схвати да „тамо” за некога може бити „овде” и да та витменовска инверзија у Исидорином случају није само космополитизам, већ је културни патриотизам (ова синтагма код *нас* звучи као оксиморон) просветитељске провинијенције. Како да један *класични* критичар то не опази? Како то да не спомене причу „Питање”? Причу која је дубоко *национална*, али има и мали *проблем*, није довољно експлицитна, тј. мало је магловита. Одговор је *јасан*: критику није писао Скерлић критичар већ Скерлић Народни Посланик, па стога и не чуде они аргументи о ненационалном имену писца. (Овде се морам сетити једне гласине која кружи по књижевној чаршији. Наиме, та прича каже да је једном члану једног *уљедноџ* књижевног жирија засметало ненационално име и порекло једног писца, тако да је „син Израиља” изопштен из конкуренције за *националну* награду због тог хибриса. Но, гласинама треба прилазити са резервом, нарочито ако круже по књижевним кулоарима, али ако ништа друго, занимљива је као *реализована метафора*, јер добро илуструје наш савремени (књижевни) тренутак.)

Ойшуженица, Исидора Секулић, у Врсти уводне речи, другом издању писама, које је објављено 1951. године, тридесет шест година након првог издања, после тридесет шест година ћутања и *шамновања*, одговорила је на оптужбе *јавноџ тшужиоца*, Јована Скерлића.

У уводној речи оптуженица се показује као непоправљив контекстуалист и управо због те одлике она показује завидно разумевање за осуду тужиоца, али тужилац није разумео да је тај контекстуализам/космополитизам, неопходан и за саморазумевање и самореализацију једног друштва, Исидору водио и кроз Норвешку. Оно што Исидора не жели да разуме/опрости и што квари „закон равнотеже”, то је лична дисквалификација, којој је прибегао г. Скерлић. Њој је посебно засметала Скерлићева хипокризија, јер док њој замера да „скандинавствујушче”, он франкофонише са својом ћеркицом

од пет година. (Ова хипокризија се у нас усталила, тако да и *данас* наши борци за националне идеје и Свете Земље, шаљу своју децу на неко мање „свето” место, јер светост, ипак, подразумева жртвовање или, бар, спремност на жртву, колико се ја разумем у теологическе проблеме.)

У овом уводу рада који се једним делом бави и рецепцијом Исидориних путописа, било би неправедно не споменути један афирмативан есеј Јована Дучића о Исидори Секулић¹. Он истиче и подвлачи врлине Исидориних *Сајушника* и на крају есеја спомиње и *Писма из Норвешке*. Дучић се у том делу показује као веома добар и проницљив читалац, који примећује неке веома битне одлике њене прозе, на пример изражену лиризаацију. Тај текст је апологија *Сајушника*, и у неким деловима представља неку врсту имплицитне полемике и са Јованом Скерлићем. Требало би истаћи да је Дучић био много бољи читалац-есејиста него путописац-есејиста (сетимо се само есеја о Бори Станковићу), вероватно због тога што је есеје писао песник, а путописе дипломата. Но, Дучићем путописцем бавићемо се у последњем поглављу овог рада, а сада је време да видимо шта је то толико потресло Скерлића и да ли су *Писма из Норвешке* баш толико „ненационална”? ЈА бих рекао да нису, напротив, веома су „национална” у том смислу што се и те како тичу, тицала су се и тицаће се НАС... Није ли то љубав према нацији?

ОПОЗИЦИЈА СЕВЕР – ЈУГ

*Треба ште великане, који од каријере народа љаве личну каријеру,
штреба их мало и заборавиши.*
Исидора Секулић, *Писма из Норвешке*

Север има веома битно место у поетици Исидоре Секулић. Север није само географско одређење полова Земље, дакако он је и то, али не само то. Својеврсни апофатизам (да употребимо једну реч из *љавославне* терминологије) који постоји у слици природе севера код Исидоре, довео је до тога да у путописима има доста елемената романтизма, који се види, пре свега у пејзажу, стилу писања, а није неважно ни то што се често користе цитати романтичарских песника (Бајрон, Гете, Шели, Његош). А можемо видети и шта писац каже у „уводној речи”, другом издању *Писама*, о том поетичком опредељењу:

„Романтика је на мало места срезана, тамо где слика није била јасна; иначе стил је, по нужди, остао романтичан, јер је норвешка земља чудесно лепа, и очаравала је свога описивача.”²

¹ Јован Дучић, *Моји сајушници*, Сарајево, 1969.

² Исидора Секулић, *Сајушници, Писма из Норвешке*, Сабрана дела I књига, Београд, стр. 153.

Ево једне роматичарске емфазе Исидоре Секулић: „Дивота! Мало је два ока и једно памћење и једно скромно перо”³, као што видимо „класичан” романтичарски топос неизрецивости.

Већ у уводној причи *Сајушника*, која има доста аутобиографских/аутопоетичких елемената/исказа, видимо симпатије за Север:

„Мени би чак било мило да је однекуд ударила мећава, па да бели и меки снег затрпа све рупе и излазе, и да се заледе моје галије и чамци. Јер сам увек имала више симпатија за поезију надимљених сибирских колиба и за тешки живот северњака који су увек борци и јунаци, него за отужни и шарени југ са лењим и загушљивим ветровима и загрејаним и размаженим становницима.”⁴

То поетичко/животно/филозофско опредељење за Север врхуни у једном лирском пасажу из *Писама*, који подсећа по тону и приповедачком поступку (друго лице једнине) на причу „Мучење”:

„Питаћеш ме: да ли ми је тешко у земљи камења, леда и сиромашних људи? Питаћеш ме: зашто сам опет на северу кад има крајева где се гази цвеће, где сунце и стену може да ужари, и човеку право у срце сија!

Зашто!

Зато што волим муку и анатему. Волим кад успропнице треба скакати за сваку мрвицу живота и успеха. Волим кад човека из дана у дан глође неки страх, а човек се уме исцелити... Волим онога који камен оре а ипак има хлеба. (...) И знаш зашто још волим север?... Зато волим земљу где кроз најлепшу слободу културе и науке прошешту сујеверје, и задршће пред нечим незнатим страх примитивних душа.”⁵

У визији Норвежана и Норвешке има доста елемената стоицизма, (животне) филозофије која је била пишчев средо: „Мука је слатка; озбиљност и строгост су музе. Такво је опредељење писца ових редова.”⁶

У наведена два одломка видимо јасну опозицију Север – Југ, нарочито у првом одломку из приче „Буре”, али видимо и снажан уплив стоицизма, када кажем уплив, не мислим да је Исидора читала Марка Аурелија, Сенеку, па је онда то извршило утицај. Она их је сигурно читала и били су јој духовно блиски, али их није читала као неки критичар-научник који грозничаво тражи аналогije и *уишцаје* не би ли изразио своју (пре)ученост и доказао нешто што се доказати не може.

Какав је човек Севера? Човек Севера је тих, кратковид (у најбувалнијем смислу речи), одсечен од људи, човек снега, леда и камена који је опседнут природом јер она је саставни део његовог (националног) бића. То је човек детерминисан тлом. Човек који „камен оре а ипак

³ Исидора Секулић, *Писма из Норвешке*, Београд, 1964.

⁴ Исидора Секулић, *Сајушници*, *Писма из Норвешке*, Сабрана дела, I књига, Београд, стр. 16.

⁵ Исидора Секулић, *Писма из Норвешке*, Београд, 1964, стр. 18–19

⁶ Исто, стр. 21.

има хлеба”. Човек чији се зуби „ломе о орахе који су изнутра црни”. Човек који ћути и стоички подноси све патње. Тишина, ћутање, патња, самоћа, битне су одлике природе човека Севера. Као што један доктор у *Писмима* каже: „Ја сам један од оних људи који имају позив за самоћу. Прави Норвежанин”⁷. Овај (аутопоетички) исказ дозива девојчицу из „Бурета”, која је такође осетила позив за самоћу и љубав за Север.

Ево још једног примера који говори о човеку камена и леда, човеку воде и снега: „Но сва та питомост има чудну неку укочену мирноћу, индиферентну мирноћу без простодушности, хумора или несташлука. Нити се виде раскалашни, мазни гестови и облици наше природе која грца у сунцу и до сржи у костима и у стаблима се прожима светлошћу и топлотом, нити се виде очајне пркосне позе и намрштености правог севера, који у сумраку живи и често се и гладан и хладан бије и бори.”⁸

Но, какав је тај човек Југа? Он је размажен, склон дивањењу, страстан, темпераментан. Веома је занимљиво како човек Југа, у делу Исидоре Секулић, види Север:

„Камен, снег, ветар, тишина. И кад на све то падне сумрак, или наиђе магла, путник, додуше, ужина у хотелу, али ништа око хотела не види, и зна да нигде ништа и нема, и пита се, први пут у животу, да ли је сигурно да ће сванути нови дан, и да ли ће бити донесен хлеб – мали и размажени човек југа почиње да се боји као дете.”⁹

Описујући недокучивост бореалне светлости писац каже:

„Мали човек, човек са југа нарочито, који ту северну светлост не с х в а т а, осећа под њом и пред њом неку раскошну, неку узалудну свечаност.”¹⁰

Овде, такође, имамо романтичарски топос неизрецивости, топос који има веома битно место у овом делу, али видимо и ироничан однос према *ratio*-у, што је такође важна одлика поетике романтизма. О овоме проблематизовању „разума” ћемо више говорити у поглављу о нордијским митовима.

Човек Севера много више зависи од ћуди природе, него од ћуди историје, што се не би могло рећи за човека Југа. И ова *чињеница* нас води ка драматичности Севера, која је сасвим различита од драматичности Балкана. „Север је драматичан, у заплетима и у расплетима”¹¹, каже Исидора на почетку *Писама*, а ми можемо додати: „Балкан је драматичан, у заплетима и у расплетима”. Драматичност Севера је гео-

⁷ Исто, стр. 125.

⁸ Исто, стр. 6–7.

⁹ Исто, стр. 57.

¹⁰ Исто, стр. 90.

¹¹ Исто, стр. 7.

графска категорија. Драматичност Југа је историјска категорија. (Наравно, када говоримо о Балкану, историја и географија нису тако лако одвојиве, али када говоримо о Северу, ми под географијом подразумевамо и геологију.) На почетним страницама у једној *јесењој сонети* посвећеној *сапушнику* наговештена је та разлика:

„И тамо пада лишће где си ти, и одакле сам ја; (...) И знам, о, најбоље знам како је код тебе код нас. У два сата по подне, је ли, греје сунце у Топчидеру (...) А тамо даље, унутар у нашој земљи, однели су и последњу зимску ружу из села на гробље, и кроз жуту, зрелу јесењу светлост промичу црно повезане главе, траже на чијем гробу да спомену своје мртве. А још даље, тамо доле на југу, труне крвава трава на гробовима оних који нису криви што су убијали, и који су славни што су убијени. Живот је тежак не само у Норвешкој; код нас Срба, црне шамије су увек савремене.”¹²

У овој *јесми* имамо (под)сећање на балканске ратове, чији *исход* видимо у причи индикативног наслова „Питање”, па се иде јужније до косовске трагедије и витезова који су „славни што су убијени”, али се кроз „црне шамије” слуте и нова приношења жртве. Норвешка драма најбоље се види кроз епизоду о сељаку који се убио, јер је башту коју је годинама покушавао да направи преко ноћи уништила камена стихија. Такође се види кроз меланхолични рефрен: „зима је тако дуга”, али и ретка насељеност земље која доприноси чежњи за човеком, говори о драми Севера.

Писац као неко ко долази са југа често прави паралелу Север – Југ. И то диференцирање веома је битно за разумевање овог дела, као и за читавању поетику Исидоре Секулић, а ако изађемо из литерарне равни, можемо рећи да је дистинкција веома важна за (само)разумевање нација из кога аутор долази. У контексту тог (само)разумевања веома су битне *историјске* паралеле између два народа. Кад мало боље погледамо, опозиција Север – Југ је константа која се провлачи кроз читаво дело, јер ауторско Ја припада ономе Ми у делу које се препознаје као јужњачко. Али, ради се о једном самосвесном Ја које разуме многе недостатке тога Ми и врлина онога што би били Они, дакле у питању је Ја код кога доминира логоцентризам, а не етноцентризам. Тако да нема анимозитета и страха од страног, већ се то страно види као шанса са се оплемени сопствено.

Географија, дакле, детерминише живот просечног Норвежанина много више него историја. Бурна историјска збитија заобишла су Норвежане, а када је сукоб са Швеђанима био на видику, те земље су „паметно, јединствено паметно у европској историји, довршиле спор

¹² Исто, стр. 10–11.

договором, и даље гледале културно своје послове”¹³. У прилог мудрости Скандинаваца иде и једна напомена која се надовезује на следећу констатацију писца: „Засада још нема рата у Европи – говоримо данас (...) ’засада’ срећом и памећу културних скандинавских народа, то за сада важи и ’од сада’, докле год постоје у човечанству договори и споразуми”.¹⁴ Дакле, историјски преврати, бурни периоди у развоју нације нису били познати норвешком народу или, бар, нису били толико драматични као у историји *Србаља*. У крвавом обору историје, који заудара све до неба, Норвежани се нису ваљали. Они си имали мањак историје по глави становника, тачније, нису лако губили главе као неки други (небески) народи:

„Ми смо се једва дочепали потпуне самосталности, и имамо пуне руке присних, унутрашњих послова. Сем тога, целокупно наше становништво износи само око три милиона, а погледајте колико се отегла граница коју би требало бранити, и погледајте како страховито раштркано живи то мало људи што би требало да је брани.”¹⁵

Исидора је записала да је Норвешка историја малокрвна, при том стављајући акценат на анемиичност те историје. Ми сада знамо да та анемија и није тако лоша ствар, иако се то Исидори учинило мало безличним. Мада, та малокрвност (може) значи(ти) да нису проливали своју, као ни туђу крв узалуд, јер „ако и не сав, но један од крупних разлога норвешке судбине је што су сувише брзо удавили крв у себи и избрисали крваве мрље око себе”.¹⁶ Ова питања историје, као по неком аутоматизму, воде ка питању Нације, па да видимо како су се Норвежани *изборили* са том „Деветнестовековном Немани”:

„Где су им *слике* бојних поља и у крви огрезлих коња и јунака? Где им је музика велике романтике и драме? Где им је неки Зигфридов марш чије трубе право кроз главу смрти дувају и треште? Где им је, уопште време кад цео један народ бива романтични јунак (...) Тај део средњег и новог века бадава тражимо у норвешкој прошлости.”¹⁷

Нама, Јужним Словенима, овај исказ изгледа немогућ, а он је заправо „немогућност која је могућа”, али само код оних народа који су „мало рано постали европски културни, да су постали пре, или више културни него национални, брже индивидуалци него народњаци”. Из свега наведеног видимо да су Норвежани *logos*, претпоставили *ethnos*-у, а како Валденфелс примећује: „Етнос и Логос се никад не поклапају.”¹⁸

¹³ Исто, стр. 24.

¹⁴ Исто, стр. 147.

¹⁵ Исто, стр. 128.

¹⁶ Исто, стр. 31.

¹⁷ Исто, стр. 32.

¹⁸ Bernhard Valdenfels, *Topografija stranog*, Novi Sad 2005, стр. 178.

То диференцирање се веома добро види ако га применимо на следећи изказ: „са својим националним принципом изгледа да Норвежани нису сасвим начисто, неодољиво начисто, или бар да га не сматрају као основу народног живота. Ниједан од главних стубова националне снаге није довољно чврст, ниједна традиција није довољно догматична, не осећа се да има народна светиња за коју би се цела Норвешка без предомишљаја дала натаћи на колац”¹⁹ (одмах се овде сетимо „мученог” Пајсија из *Сеоба*).

Валденфелс сматра да се национализам може појмити као посебна форма етноцентризма, а нарочито је занимљива и за нас *корисна* опаска о национализму старог стила који „претпоставља минимум историјског смисла, и исказује се као митологизовани смисао”²⁰. Норвежани су пре ушли у културу, а појам културе је општији од појма нације, ма колико нација била идеализована у 19. веку. Тако да је тај *недосјтајак* (х)историје, „националног идентитета”, имао много више позитивних него негативних консеквенци. Да није било „националног боловања” и културне осетљивости, питање је да ли би био могућ следећи изказ:

„народ који је имао писану књижевност много раније него културни Енглези и народ који има међ малим и по историји несрећним народима најбољу културу у Европи”²¹.

СЛИКА МАЛОГ НАРОДА КОД ИСИДОРЕ СЕКУЛИЋ

*Мали народи шребају велике њјеснике,
Мали глумци расијају велике гесје,
Мала казалишћа израју хисторијске драме,
Мале њјесме захјевају највеће гласове,
Мали народи шребају само велике њјеснике.*
Арсен Дедић

Синтагма „мали народ” доста је заступљена у делу Исидоре Секулић. Написала је и есеј који се зове *Проблем малог народа*. Помињање малог народа имплицира постојање великог народа, мада је та подела, наравно, сасвим уопштена и релативна.

Синтагме мали и велики народ се дозивају, самеравају, допуњују и искључују, односно припадник малог народа види све своје праве (не)могућности када се упореди са припадником великог народа, али

¹⁹ Исидора Секулић, *Писма из Норвешке*, Београд, 1964.

²⁰ Bernhard Valdenfels, *Топографија страног*, Нови Сад, 2005, стр. 181.

²¹ Исидора Секулић, *Писма из Норвешке*, Београд, 1964, стр. 33.

човек из малог народа може много тога корисног видети, научити од човека из другог народа, који такође припада корпусу *малих*. Уметник *мало̄ народа* увек ће бити довођен у везу са уметником из великог народа, односно народа са развијенијом културом. Управо о томе Исидора говори у своме есеју „Проблем малог народа”, који је написан поводом југословенске изложбе у Лондону: „Ти уметници стварају увек претешко и никад савршено. Ти уметници и воле несавршенство, јер још не знају и не воле занат стварања, и не воле довољно ни овај живот у коме седе острага. (...) Али, може ли то разумети, онако како ми разумемо – наш пријатељ Енглеz?”²² Валденфелс се не би сложио са Исидором, јер он сматра да: „Други ме види тамо где властити поглед не досеже. Он ме види тако, како ја себе никад не видим.”²³ И једна и друга теза имају упориште у реалности, али Валденфелсова је *за нас* данас важнија. Јер, данас заступљене фразе, „ми припадамо малој култури”, „ми смо мали народ”, најчешће су параван разним медиокритетима, партијским и националним трибунима, који лове у мутном, али су и алиби ствараоцима.

МИ малог народа није хомогено, јер ако тај народ изолујемо од другог, у овом случају великог народа, видећемо да у оквиру малог народа постоје велике разлике, али и сличности. Те разлике и сличности могу бити: културолошке, социолошке, историјске или географске.

Што се тиче разлика између српске и норвешке културе, оне су бројне, али, нажалост, сличности је мало. На почетку ћемо се задржати на феномену „старих девојака”, којима је Исидора Секулић посветила доста простора у свом рукопису, јер оне су по много чему парадигматичне. У Норвешкој се на старе девојке не гледа са паланачким подсмехом, оне нису терет, већ су равноправни чланови заједнице:

„Али необична норвешка природа не показује се увек у грандиозним, патетичним или трагичним појавама. Она провирује у многим чисто економским невољама које су и одвратне, и у многим социјалним појавама које су интересантне, а често и смешне. Таква једна појава у Норвешкој то су многобројне старе девојке (...) По великим местима која су центри зараде и рада старе девојке рекло би се чине скоро претежни део становништва. Оне су организација, оне су трећи род, оне су социјални и политички фактор, оне су радна снага, оне су поплава.”²⁴

Шта је разлог овој *доминацији* старих девојака?

„Разлози овој појави вишеструки су. (...) Пре свега, у Норвешкој као и у Енглеској, рађа се доста више женскиња него мушкиња (...)

²² Isidora Sekulić, *Balkan*, Plavi jahač 2003, стр. 33.

²³ Bernhard Valdenfels, *Topografija stranog*, Novi Sad 2005, стр. 168.

²⁴ Исидора Секулић, *Писма из Норвешке*, Београд 1964, стр. 61.

Многи Норвежани остављају своју домовину, исељавају се, жене се и остају дефинитивно у богатој и удобнијој Америци.”²⁵

Дакле, *проблем* старих девојака је питање биологије и географије, али захваљујући геологији овај други узрок је елиминисан, јер данас је Норвешка земља у коју се одлази у потрази за бољим и удобнијим животом.

Иако има доста разлике у поимању положаја старе девојке у српској и норвешкој култури, постоје и извесне сличности, а у прилог тим сличностима иде следећи исказ, који се, донекле уклапа у патријархалну слику нашег тла с почетка двадесетог века: „Она све дужности равно дели са својом браћом, и за њу је и правило и дужност без поговора да се не удаје ако треба издржавати млађу браћу и сестре, или неговати старог оца и мајку.”²⁶ Ово равноправно дељење дужности *квари* нашу представу.

Постоји и једна слика која показује да је улога старе девојке у норвешком друштву дијаметрално супротна улози старе девојке или *ти* „баба-девојке” *у нас*: „Овде не само да је редак, него сасвим не постоји онај карактеристичан случај наше старе девојке која је споредни члан у кући удате сестре или ожењеног брата, споредна брига само сестрина или само братова, и коју издржавају споредни приходи његови или њени и према томе је и понижена, и несрећна, и пакосна и завидљива, и ништа друго не зна него да уздише за мужем као за спасиоцем из беде и понижења. Овде, напротив, старе девојке су махом боље снабдеване од њихових удатих другарица. Оне су у позоришту и на концерту на најбољим местима, оне су најлепше одевене и најбољим накитом закићене, оне путују по целом свету, оне знају језике, науке и вештине (...) оне нису комичне фигуре друштва, и нису предмети познатог сажаљења у којем врло често има одвратне фарисејске злурадости.”²⁷

Норвешке старе девојке су прилично просвећене, а као што знамо идеја просветитељства је да речи и дела буду у садејству. Њихов просветитељски дух посебно је видљив на крају *Писама*, у делу где се говори о просветним приликама у Норвешкој: „Неудате норвешке жене чине права чуда. Читава годину дана спремају котарицу књига, апарата, судова, фотографија, спортских инструмената, корисних и шаљивих забележака – да на лето отпутују тамо где још нико није био, пријатељима које никад нису видели, али које више никад неће заборавити.”²⁸ Овај активизам норвешких *уседелица*, указује нам да је питање просвете и образовања веома важно код малих народа Севера. Исидора је читаво последње поглавље *Писама*, које је и формално из-

²⁵ Исто, стр. 61.

²⁶ Исто, стр. 62.

²⁷ Исто, стр. 63.

²⁸ Исидора Секулић, *Сайуџиници, Писма из Норвешке*, Сабрана дела, I књига, Београд, стр. 153.

двојено посебним симболичним насловом „У Норвешкој нико не живи иза божјих леђа”, посветила просветним приликама у Норвешкој:

„Желело се да о просветним приликама кажемо нешто што би и код нас могло послужити за углед. Просветна политика и просветне организације у Норвешкој такве су да и у целини и ма коме детаљу могу послужити не само нама него било коме.

Као што је познато, Норвешка је државица која не игра европску улогу. Не спада ни у један политички савез, не ратује, не прави дугове, не дели плен, нема чувену војску. Оно чиме се она одликује, то је једна општа култура најсолиднијег квалитета у свим слојевима становништва. А то значи да се у Норвешкој много већа брига поклања народу него држави. (...) у Норвешкој нема ни једне заборављене, неписмене, необилажене покрајине.”²⁹

Ништа од ових проницљивих запажања ни данас није изгубило на актуелности, напротив, Норвешка није чланица ЕУ, има висок стандард, значи: нема дугова, а нема ни проблема са питањем државности. Како ствари стоје са нама? Као некад, мада можда мало горе, јер прошло је сто година, а мало тога се променило. Држава је и даље *неиркосновена*, мада смо добили самосталност тек пре две-три године, на жалост многих *државотвораца*, што је парадокс своје врсте, но у то време *државне кризе* и „неверендума”, што би рекао Рудимир Бомбардирович Шајковски, на Теразијама је Тертулијан био највише *циширан*; чувена војска је прилично уздрмана, али је још на ногама.

Писац, свестан проблема, недостатака друштва из кога долази, своју отвореност за један другачији друштвени и културно-образовни модел показује кроз разне друге примере у *Писмима*, који говоре о томе да је културни императив веома снажан код Норвежана. Ево, неких примера:

„ – Како научите сви читати кад живите у крајевима где зими, ваљда ни птица не пролети?

– Е, ту се не шалимо. Имамо врло много народних школа, много више него цркава; а затим, у лето иду путујуће школе, и ако има крајева где птице не пролећу, нема крајева где школе не долећу. А осим свега тога, код нас је уобичајено, и скоро, мора бити правило, да матере уче децу читати.”³⁰

У Норвешкој матере уче децу читати, а код нас матере/учитељи уче децу слушати, при том кад немају одговор често користе једну *мудру* изреку „кашће ти се само”, а на Високим школама нам веома озбиљно протумаче *сџвар* и кажу – *џо је џако!* (част изузецима који су мање догматични и инсистирају да ми кажемо нешто о делу). Да закључим: послушност је веома битан фактор у нас.

²⁹ Исто, стр. 355.

³⁰ Исидора Секулић, *Писма из Норвешке*, Београд, 1964, стр. 43.

Веома је занимљиво видети и ниво еколошке свести на коме су Норвежани:

„За сада, још смо где смо били, и какви смо били, и настављамо писање на колону и гледање старим чулним оком. И зато бележимо опажање да се у воду фјура не бацају остаци од јела и старе крпе; нема ћуприја; нема крај фјура буради и сандука, и нема људске псовке. Бар не оне од које су, што би рекао Шекспир, пуна уста.”³¹

У првој реченици овог одломка, који говори о узорном понашању Норвежана, имамо и занимљив аутопоетички исказ у коме се писац приказује као путник који бележи своје импресије. Пасквалијеве сукобљене силе овде су помирене: писац је непосредно и наивно опажање стварности помирио са посредованом визијом. Дучић је то веома добро приметио, написавши да *Писма из Норвешке* „имају исте одлике нечег проживљеног и очима и душом – мудрим очима и дубоком душом”³². У целом путопису фигуре писца и путника не могу се тако једноставно диференцирати, јер топос путовања и фигура путника неодвојиви су од писца. Ради илустрације овог става навешћемо један одломак који је близак (експресионистичкој) поетици писца:

„Човек је номад по срцу свом, по мисли својој, по идеалима својим. Он је номад по вољи божјој, која га је ставила међу огромна пространства неба и земље. Давнашња и данашња страст да се лети, путује, без путања и станица и граница, то је пробој номадства човечје природе. (...) Сваки човек има крик оног песника који је записао: Или аскетство или путовање, јер ништа друго нема!”³³

На крају овог поглавља ћемо се осврнути на нешто што нам је заједничко са малим народима Севера (Финцима, Норвежанима, Шкотима), а то је страдање за интересе великих народа (Аустроугара, Швеђана, Енглеза) и питање језика. Писац прави паралелу и ламентира над судбином малих народа који су гинули за (историјску) славу великих народа:

„О, судбино! Свугде је тако са угњетеним нацијама, са оним немоћним малим народима које силници попну на вешала, па им онда још згазе на главу. Осврните се по свету и видите на колико страна тирани мамузају цео један народ, и избројте колико пута су подјармљени народи славно промарширали кроз велике битке и крупне догађаје не оставивши под својим рођеним именом никаква трага у историји! Идите у Аустро-Угарску и питајте за српске граничаре. (...) Спомените у Енглеској Црну недељу из енглеско-бурског рата, и пазите колико ће шкотских мајки цикнути на то име...”³⁴

³¹ Исто, стр. 91.

³² Јован Дучић, *Моји сајушници*, Сарајево, 1969, стр. 112.

³³ Исидора Секулић, *Сајушници*, *Писма из Норвешке*, Сабрана дела, I књига, Београд, стр. 346.

³⁴ Исидора Секулић, *Писма из Норвешке*, Београд, 1964, стр. 85.

Исидора Секулић у својим есејима доста се бавила питањем језика који она поима хердеровски као биће нације. Сматрала је да се припадност једном народу одређује језиком, а не конфесионално. Веома је индикативна једна њена реченица о том питању: „Некада, под Турцима, наша браћа бише делимично расејани, и примише ислам и други живот и обичаје; али не научише турски, па су, са језиком, и данас оно што смо сви ми други!”³⁵ Ова реченица веома добро кореспондира са Доситејевим исказом из *Писма Хараламџију*.

Веома је занимљиво, и за наставак рада драгоцено, Валденфелсово дефинисање мултикултуралности: „Мноштво се тиче порекла, обичаја и језика. Већа или мања сродност језика постаје савремена тековина, која води ка одређеним језичким породицама.”³⁶

У *Писмима из Норвешке* на неколико места веома опширно се расправља о језику. Исидора проналази извесне паралеле између тога како је питање језика решено у Норвешкој и код Срба, при том веома високо вреднујући Вукову реформу. Следећи пример је веома илустративан у контексту сличности између решења питања језика код два народа:

„Друга чудна појава је што код народа тако високе културе питање језика није на време било решено, и тек пре 40-50 година, кад су већ имали и извесну научну, поготову белетристичну литературу, тек тада се распламсао рат око језичких питања. *Звиждали су, шукли су се, писмено и усмено конкурисали са народним језиком норвешких сељака (Landsmaal), проишав већ укоренења и у некадашњу заједничку литературу унесена заједничког књижевног језика Данске и Норвешке (Rigsmaal)*.

Потпуно је јасно, наравно, зашто су Норвежани са том важном стварју тако фатално закаснили, али тај факт ни најмање не ублажава ни апсурд ни несрећу да се књижевни и народни језик једне самосталне нације не поклапају. *Као што нишња не ублажава апсурдне некадашње бишке проишав нашег Вука који је за поезију изражио језик сељака и писира.*”³⁷ (подвукао М. З.)

Норвежани нису имали буђење нације на начин на који су га имали Срби. Они су прво ушли у културу, зато је „потпуно јасно” њихово закашњење. Довољно је да се сетимо сукоба између Видаковића и Вука Караџића, па да видимо сличност са решавањем овог питања унутар наше културе.

Истакао бих да Исидора има и један афирмативан есеј посвећен Вуку у коме прави паралелу са Доситејем:

³⁵ Isidora Sekulić, *Balkan*, Plavi jahač, стр. 55.

³⁶ Bernhard Valdenfels, *Topografija stranog*, Novi Sad, 2005.

³⁷ Исидора Секулић, *Писма из Норвешке*, Београд, 1964, стр. 33–34.

„Доситеј је светлео и грејао, утрнуо и сад је заслужно име и има почасно место. Вук је жив.“³⁸

Овај исказ заправо поентира уводну контрастну паралелу којом почиње овај есеј.

Вук је жив зато што је ухватио дух народа и зато што се није *ошухио* од тог народа. Али, Исидора иде и корак даље у величању и идеализацији лика и дела Вука Караџића и види га као митску фигуру:

„Вук је једна наша митска појава, митско понављање. Он од првог потеза зна шта предузима, у клици види спремно велико дрво за векове унапред.“³⁹

На почетку шестог поглавља писац приповеда о сусрету са два Финланђана на једном броду. Тај сусрет је занимљив зато што Исидора са идеолошких питања о језику прелази на питања саме структуре језика. Правећи аналогију између финског и српског, посебно се задржава на фонетици и фонологији:

„Фински језик, сасвим као и наш, никако нема помућених и замућених полугласова, нити уњкавих самогласника и шиштавих сугласника. (Наравно, језици су музика, и има језика који су леви и поетски моћни баш са замућеним прегласима.) На наше велико изненађење опазили смо да сваку финску реч можемо написати нашом азбуком, и сваку финску реч, баш као и италијанску (сем можда неких нијанса дијалекатскоритмичке фонетике), можемо одмах лако изговорити.“⁴⁰

Исидорин став да су језици музика веома добро кореспондира са Винаверовим поимањем језика, али су ово двоје индигеничних писаца есејиста на сасвим различитим половима по питању Вукове реформе. Као што је познато, Винавер је (с правом) тврдио да источно-херцеговачки дијалект не(ће) одговара(ти) динамици живота урбаног човека, као ни краћим књижевним формама. Ово проницљиво запажање, колико год било испред времена у коме је настало, толико је испред данашњих полемика академичара пис(а)ца и лингвиста, које су више врста подмиривања старачке сујете и, урођене нам, хомофобије.

У есеју „Нордијски профил“, у коме се *предвиђа* да време нордијске књижевности тек долази (показало се да ово *пророковање* није било само идеализација), Исидора износи став о скандинавским језицима које види као „језик који је чист и провидан као морска вода“⁴¹. Овај исказ је аналоган наведеним опаскама о финском језику.

³⁸ Исидора Секулић, *Из домаћих књижевности II књ.*, Суботица, 1964, стр. 111.

³⁹ Исто, стр. 113.

⁴⁰ Исидора Секулић, *Писма из Норвешке*, Београд, 1964, стр. 83.

⁴¹ Исидора Секулић, *Сајушници, Писма из Норвешке, Из стираних књижевности I књ.*, Нови Сад 1962, стр. 502.

МИТОТВОРАЧКО У ПИСМИМА ИЗ НОРВЕШКЕ

Шербулић: Милош Обилић не мари да пројадне царство, само да
истера инаи.

Нађ Пал: *Шта ћеће када вам је то праисторически грех.*
Јован Стерија Поповић, *Родољубци*

У почетном пасусу *Писама из Норвешке*, мит, легенда и предање заузимају значајно место. Исидора Секулић свој путопис започиње једним етиолошким предањем, легендом о настанку Данске:

„Живео је у старо време један краљ који се звао Гилфи, и десило се да је кроз његову земљу пролазила чудна нека жена која га је својим чаробним вештинама завела и занела. Као награду обећао јој је краљ онолико земље од своје краљевине колико четири вола узмогну преорати за један дан и једну ноћ. Та жена била је из племена моћних Аса, и звала се Гефјон. Волови су били њени синови од једног цина из пустих ледених планина Јотунхјема, и кад су огромном својом снагом заорали, плут је тако силовито и тако дубоко секао тло да се велики део земље сасвим отцепио од копна. Волови тада понесоше отргнуту земљу морем, пут запада, док се најзад не заглавише у тесном морском пролазу. Ту је Гефјон учврстила откинута острво и дала му име Селунд. А тамо одакле је тло ишчупано, створило се језеро Лог (...) *У ту искидану, водом, вејровима и мразевима израсирану земљу крећемо сада.*”⁴²

У првом одломку има доста бајковитих елемената, који су видљиви, већ у првој реченици која је слична иницијалној формули бајки „Био једном један...”, али последња реченица представља излазак из митосфере у сферу реалног, та реченица, којом се завршава уводни пасус, наговештава сурово величанствену Природу Севера, која је главни јунак Исидориног путописа, и веома је индикативна за разумевање поетике писца. Сличну слику имамо на почетку другог поглавља:

„Бог Тор је бацио очи поубијаних цинова на небо, и тако су постале звезде. *И стога су те звезде тако мало милостиве према људима што овде живе.*”⁴³ (подвукао М. З.)

Препричавањем нордијског мита о настанку једне земље, односно постанку небеских тела и њиховим стављањем на почетак свога путописа/поглавља, аутор(ка) нам је сугериса(ла)о своје познавање и заинтересованост/отвореност за културу севера, а што је још важније ми кроз честе реминисценције на нордијска божанства видимо и повлашћеност тог простора. Треба истаћи да прва три поглавља, а има их девет, почињу неком нордијском легендом. Односу према приро-

⁴² Исидора Секулић, *Писма из Норвешке*, Београд, 1964, стр. 3.

⁴³ Исто, стр. 17.

ди у овом делу посветили смо довољно простора, а сада ћемо више пажње посветити анализи његове митске компоненте, мада су природа и мит на Северу уско повезани и не треба их строго раздвајати. Ево примера који иде у прилог овој тези:

„Чим оставите Немачку (...) одмах осетите да сте на међи северних крајева, који у прошлости својој, у миту свом, имају борбу против насиља цинова и морских чудовишта, а у садашњости својој имају борбу против силе и немилосрђа камена, воде, зиме (...) Осетите да се приближујете строгој земљи где су се митски богови делили само на богове лета и зиме.”⁴⁴

Драматични пејзажи Скандинавије са својим узбудљивим и непредвидивим небом, бореалном светлошћу, леденим пустињама и залеђеним изворима били су плодно тле за визије природних духова. Ти духови лутали су планинама као застрашујући дивови леда, олује и ватре; на тај начин они су представљали персонификацију мистериозних и опасних природних сила. Такође, дивови су у нордијским митовима представљали зле и предсказујуће силе. Поред дивова ту су и патуљци-тролови и вилењаци, који су боравили у подземним пећинама, језерима и шумама. Да бисмо илустровали ово што смо написали узећемо један одломак из *Писама*:

„До неба високи, укочени, намрштени четинари изгледају као цинови што жмуре, и стоје, и презиру страх, исто тако као и древни дивови којима нису могли наудити ни богови ни људи, и који су се тек онда затрли кад је пропао цео свет, кад је ’курјак Фенрир тако разглавио ждрело да је доњом вилицом додиривао земљу а горњом небо и кад је прогутао Одина и све звезде’ ... Нас су огромна дрвета у Норвешкој подсећала на цинове из њихове древне митологије. И данас је та сиромашна, строга земља станиште цинова и патуљака и међу њима малог броја људи.”⁴⁵

Та „древна митологија” јесте заправо уско повезана са примитивним паганским веровањима из којих проистичу снажне персонификације. Јер када је човек остављен на (не)милост слепим природним силама, шта он друго може осим да им кроз персонификацију ода поштовање и покуша да их умилостиви? Ево једног исказа који иде у прилог наведеног анимизма:

„Леже, седе, шетају на сунцу, радују се дугом радошћу сиромашних и жељних, не раде, не мисле друго него да поздрављају сунце које се диже, и да до дна фјура испрате сунце које пада. *Као паганске хорде, закићени и на искићеним висовима приносе жртве боговима које воле, а у себи се моле боговима којих се боје.* И свака норвешка кућа има место где се дочекује и обожава сунце.”⁴⁶

⁴⁴ Исто, стр. 3.

⁴⁵ Исто, стр. 12.

⁴⁶ Исто, стр. 18.

Када се наслућује невоља, шта уради Норвежанин?

„Домаћин, пре него што ће лећи, изађе погледа и помирише хоће ли преконоћ цича зима, хоће ли наићи мећава или ветар. Ако је у изгледу јака хладноћа или зло време, он се не прекрсти, нешто се сећи сићушних патуљчића који су негде, испод земље, живе и којима је у власи да његовој сиоци буде боље и не буде добро. Оставља на прозору свећицу да им осветли пут, и носи им у шталу велики чанак лепо зготовљене топле јечмене каше. Па стане и слукти. Ако оједаред, кроз дубоку ноћ, одјекне велика клепетуша краве, овна или јарца, и од јасног металног звука у овој пустињи заиграју свећице на снегу, тада се зна да је старешина малих човечуљака протро руке од милине над врелом кашом, и ударио звоно да што брже и они други дођу... И онда ви видите, или чујете како се испод ћупријице, из дебелог снега помаљају патуљчићи, скачу на ћуприју... До ђавола разум!“⁴⁷

Дакако, ово је Исидорина визија, али зар наша тема није слика друге културе у контексту сопствене? Јер, доиста, многе су се неразумне ствари урадиле у име разума. Но, код овог питања Разума време је да укључимо још једно митско створење, а то је Одинов коњ Слепнир који имаше осам ногу. Како сведочи норвешки сељак „Не стоји бадава у старим нашим песмама да је бог Один јахао коња са осам ногу“⁴⁸, али један наш песник, по г. Глигорићу, бадава „неразумно трабуња“ да коњ „обично осам ногу има“. Толико о разуму.

Ако бисмо упоредили нордијске митове са нашим митовима, видели бисмо да нордијска митологија није оптерећена историјом у толикој мери и на тај начин као што јесу доминантни митови српске културе. Нордијска митологија изникла на камену и леду била је имуна на хришћански вирус. Словенска митологија није могла одолети налетима хришћанства, тако да су од већине словенских богова остала само имена, а оно што (не)знамо о њима пренето је кроз хришћанску терминологију. Балкан је кроз векове био погодан тле за разне опсенаре. Српска митологија (ако тако шта уопште постоји) је мешавина историје и епске традиције са снажним уливом хришћанства. Тако да су неке од најпознатијих наших епских песама проширени коментар хришћанских легенди. У *нашој* традицији мит и историја се толико преплићу, и уплићу у свакодневицу да никада нисмо начисто са колективним идентитетом, па је сасвим могуће да једно обично испијање кафе може бити загорчано Великим Питањима, а час из књижевности да се претвори у час националног о(не)свешћивања, јер кад ничег нема, све је могуће. Није лоше консултовати Валденфелса по том питању: „Будући да ни народи не постају на природан начин, нити происти-

⁴⁷ Исто.

⁴⁸ Исто, стр. 42

чу из акта прапроизвођења, остаје спорно схватање народа на самоодређење. Онај ко би овде желео да се побрине за несаломиви поредак природе и повести, тиме што би изванредно објединио у поретку, упао би у *народну псеудо митологију*.⁴⁹ (подвукао М. З.) Мним да ова опсервација веома добро кореспондира са оним што смо рекли.

Док су код Норвежана мит и религија јасно раздвојени, код нас су они комплементарни. Исидора, понесена пејзажима Севера, даје предност природној-паганској религији, што видимо кроз следеће примере: „А кад се приближило вече, и дошао рани залазак сунца, онда смо још јаче осетили дах давних древних, незнабожачких времена, и чудни неки страх којега можда увек има у атмосфери наше земље. Сунце, овде, сада не седа ни у познатим кардиналским љубичастим бојама католичких катедрала; нити у пурпурној жари београдског нити у малаксалом темпу нашег приморја. Ово чудно, хладно, али метално светло сунце још је и у последњим својим зрацима нешто што пробада. Кад падне, оно је још будно и хвата се у коштац са фјуром, дуби му се у утробу.

Такво вече је језовит неки симбол. Сва су времена древна времена; У сваком је човеку и његов прапредак; Ми с југа разумемо север; Норвешка је и данас земља чији су јарлови мрзели хришћанство.”⁵⁰

Још једно питање писца је у сагласју са постављеном тезом: „Где су им они у исти мах сјајни и мрачни, уметнички савршени, а иначе индиферентни средњовековни домови и катедрале.”⁵¹

Ова опозиција светлост катедрала – светлост природе, води нас ка опозицији цивилизација – природа, што нас даље води ка поимању појма Вечности, јер безвременост севера није безвременост хришћанска. Етиологија је на северу важнија од есхатологије. Описујући један глечер у *Писмима* путописац поентира: „Север је страشان и величанствен. Не зна за страх, за посртање, за д о с т а. Време је ту спустило крила, ту не допиру откуцаји часовника”⁵², али свакако најилустративнији пример за наведене дискрепанције је прича „Глечер”.

„Нашли смо се у непрегледно великој, језовито белој катедрали без крова, и осетили смо да је ту залеђен олтар свију божанстава и свију религија, да у утроби те катедрале леже гробови мученика и хероја свију времена и свију идеала, и да су у пространим галеријама око нас смрзнути музеји облика и лепота свих периода животиња и људи. (...) Ту је неко трајање без клијања, опадања и обнављања. Ту је траг Вечности и стихија Силе.”⁵³

⁴⁹ Bernhard Valdenfels, *Topografija stranog*, Novi Sad, 2005, стр. 170.

⁵⁰ Исто, стр. 28.

⁵¹ Исто, стр. 32.

⁵² Исто.

⁵³ Исидора Секулић, *Сапућиници, Писма из Норвешке*, Сабрана дела, I књига, Београд, стр. 89.

У овом пејзажу видимо како се од појавног (физичког) иде ка непојавном (метафизичком), то је једна веома битна одлика пејзажа севера у делу Исидоре Секулић. Ови примери нам указују и на разлику у доживљају севера у путопису/причама Исидоре Секулић и Јована Дучића, али показују и тематску/програмску сличност њеног дела са путописима Милоша Црњанског. Те сличности и разлике разматраћемо у последњем поглављу овог рада.

СЕВЕР У ДЕЛУ ЈОВАНА ДУЧИЋА И СЕВЕР У ДЕЛУ ИСИДОРЕ СЕКУЛИЋ

*Црногорци су лијени,
Босанци су љути,
Словенци су шкрџи,
Македонци су задрџи.*

*Предрасуде,
предрасуде...
Рамбо Амадеус*

У предговору другом издању *Писама*, Исидора пише: „Ако оставимо даљу прошлост, важи ово: још путопис из Италије, од Милоша Црњанског, и путопис из Шпаније, од Растка Петровића, и онда је та врста књижевности опет пресушила.”⁵⁴

„Како нигде нема 'чуда од путописа' Јована Дучића?!", запитао се Јован Делић.⁵⁵ Нема га. То је тачно, али није тачно да је Исидора „превидела” читаву путописну традицију која јој претходи, јер она јасно каже „ако оставимо даљу прошлост”, при том у једном делу *Писама* она спомиње *Писма из Италије* Љубе Ненадовића⁵⁶. Е, сад, што неко не може да остави ту прошлост, то је већ друго питање, коме смо се (не)довољно посветили у уводу овога рада. Наравно да Исидора није случајно изоставила Дучићеве *Градове и химере*, али то је урадила, јер је концепт путописа, па и *weltschaung*, Дучића, дијаметрално супротан визији истог жанра и *weltschaung*-у Исидоре, Црњанског и Растка Петровић.

У путописима Милоша Црњанског (*Писма из Француске, Љубав у Тоскани*), видимо занимљив поглед писца на неке ствари које се сма-

⁵⁴ Исидора Секулић, *Сапућиници, Писма из Норвешке*, Сабрана дела, I књига, Београд, стр. 137.

⁵⁵ Јован Делић, *Исидора Секулић у традицији српског путописа*, Исидоријана: књижевни зборник, Београд, 2000, бр. 8–9, стр. 64.

⁵⁶ Исидора Секулић, *Писма из Норвешке*, Београд, 1964, стр. 52.

трају великим цивилизацијским достигнућима. Црњанског у Паризу није задивио Ајфелов торањ већ „дубока вода и широко небо”, док је Нотердам само декор за пробледеле звезде које „трепере као искре бегичног брзојава”⁵⁷. Исидора је, као што смо видели, средњовековним катедралама супротставила глечере. Путописи Милоша Црњанског, као и путописи Исидоре Секулић, имају снажан аутопоетички исказ који је толико доминантан код Црњанског да би се могло говорити о имплицитној поетици суматраизма. Исидора, пишући о путопису *Љубав у Тоскани*, примећује: „Песници не посматрају него асимилују: предмет спољњег света учине предметом свог света. И што је значајнији предмет, настројење песника, у сразмери, све је јаче лично.”⁵⁸ Ово запажање веома добро осликава (путописну) поетику Милоша Црњанског. За путопис *Љубав у Тоскани* карактеристично је снажно проблематизовање и израчунавање са устаљеним културолошким стереотипима везаним за латинско средњовековље, нарочито архитектуру и сликарство, као и са епохом хуманизма и ренесансе. Писац се окреће селима и малим местима, које види као оазе у крвавом мору историје. Довољно је да се сетимо слике Сан Ђемињана и реке Арно, која има метафизичку/суматраистичку димензију у тим путописима, као и у поеми *Стражилово*. У *Писмима из Француске*, поред субјективизма илити суматраистичке димензије, наилазимо и на веома добро познавање друштвено-политичких прилика у Европи тога времена и осећај за актуелна питања/проблеме српског друштва, журнализма, политиканства, недостатка кохерентне унутрашње и спољне политике. Веома је занимљиво Црњансково виђење политичке ситуације, тачније доминантних идеолошких струјања у Србији у односу на савремене европске токове и критички осврт на „косовску етику”, са којом нећемо далеко стићи у међународној дипломатији, јер „мртви брзо ућуте, а видовданска етика не пали свуда”⁵⁹. Већ почетком 20. века та *етика*, по господину Црњанском, бејаше анахронизам. Сто година касније сведоци смо актуелности ове опаске Милоша Црњанског и са *ионосом* можемо рећи да смо пали на испиту код „учитељице живота”, али не и који пут.

Градови и химере Јована Дучића су, као што смо рекли, дијаметрална супротност путописима Милоша Црњанског, па и Исидориним путописима. Дучићеви путописи више представљају некакве псеудокарактеризације народа, неку врсту монтењовско-лабријеровске компилације, што не треба да чуди ако знамо да је Дучић био „француски ђак”, али свакако чуди да један добар песник (наравно, овде не говоримо о Дучи-

⁵⁷ Милош Црњански, *Лирика, проза, есеји*, Нови Сад, 1972.

⁵⁸ Исидора Секулић, *Из домаћих књижевности I књ.*, Суботица, 1964.

⁵⁹ Милош Црњански, *Лирика, проза, есеји*, Нови Сад, 1972.

ћу песнику) има тако мало слуха за нешто што излази изван културних конвенција и цивилизацијских стереотипа; можда то треба тумачити његовим парнализмом?

Пејзажи нордијског севера које Исидора тако уверљиво слика лишени су било каквих стереотипија и предрасуда. Њена писма су апологија и апотеоза леда, камена, тишине и самоће. Дучићева *Писма из Швајцарске* су анатема на пејзаж Севера.

Дучић је склон уопштавању, а као што (не)знамо, уопштавање је први стадијум опаке болести која се зове предрасуда. Тако, када у *Писмима из Швајцарске* говори о немачким професорима, Дучић каже:

„Један од њих немачки професор, који – као сви немачки професори – пише трећи *део Фауста*.”⁶⁰

Какав је то универзални тип немачког професора? Но, ако ово и протумачимо као духовитост/козерство, како протумачити чувени, и данас омиљени, стереотип: „Швајцарци немају душу”⁶¹? „Без коментара.”

Ову врсту дискурса не можемо срести код Исидоре Секулић, јер она не изводи закључке, већ узима поименце обичног Норвежанина (нпр. епизода из сетера, марљива жена која их је угостила зове се Ранхил и врло је животна, јер писац је хтео да прикаже карактер, да кроз појединачно дође до општег; Дучић је радио управо супротно). Код Исидоре жене имају своје име, презиме, свој посао, а нису „једна Пољациња”, Францускиња, Немица, код Исидоре нема исказа: „такве су Русиње”, „таква је Француска жена”. Исидора сугерише, али закључак оставља самом читаоцу, при томе ненаметљиво нудећи наравоученије. Код ње су у питању људи од крви и меса, људи са својим надама, стрепњама, навикама. Дучић намеће. Код њега је појединац присутан само као део колектива, то су више некакви „универзални” (психолошки) типови нација.

Затим, доживљај пејзажа Севера, сасвим је различит код ова два писца. Већ у самом уводу првог *Писма из Швајцарске* Дучић каже:

„Овде јутра освићу хитро и вечери закашњавају. Сати пролазе спори и неопажени; време се не даје мерити ничим, јер се овде ништа не догађа. Самоће и тишине алпијске су непроходније него либијске пустаре. (...) У долини се пружају ланци љубичастих и ваздушастих брегова који наличе на митолошка брда чије легенде више нико не памти. Све изгледа сјајно, али ефемерно, противуречно, ташто. (...) Сваки низ ових брегова изгледа да је стао између нас и нечег бољег и нежнијег. Све је огромно и све хладно; и све је или веома тамно или веома светло.”⁶²

Када овај део упоредимо са причом „Глечер”, видимо да је Исидорина визија вечности потуну инверзна у односу на Дучићеву. Код Дучи-

⁶⁰ Јован Дучић, *Градови и химере*, Београд, 2005, стр. 28.

⁶¹ Исто, стр. 44.

⁶² Исто, стр. 27.

ћа нема романтичарске дихотомије, која постоји у *Писмима из Норвешке* („Величанствено! Језовито!”, „Чаробно и страшно”, често ће понављати Исидора). Иако Владимир Гвозден управо говори о дихотомији и русоовском утицају⁶³ који је видљив код Дучића, ја га нисам запазио, напротив, сматрам да је визија природе сасвим опречна Русоовом виђењу исте. Дучић је, заиста, добар део својих писама посветио паралели између Русоа и Волтера, и писао о њиховим различитим визијама човека и друштва, показујући много више симпатија за „идеолога романтизма”, али то је све. Дучићу је у путопису природа споредна ствар, нешто ефемерно. За разлику од Исидоре, која чак и у есеју посвећеном Ибзену *Пер Гинтју*, не пропушта прилику да каже нешто о страшној лепоти нордијског пејзажа, он не показује дивљење за северне крајолике. Дучић много страственије расправља о Калвину, Русоу, Волтеру, калвинизму, протестантизму, типовима жена. Он је усредсређен на друштвено-историјски контекст, на цивилизацијске тековине, и као сваки добар парнасовац, диви се камењу колосеума, пантенона, белини античких скулптура. Док је Исидора дала предност географији и поезији тла. Она са дивљењем гледа у стене-цинове, камен фјела, четинаре опкољене снегом, као прави „племенити дивљак” илити иноверац. У прилог овој тези иде и опаска Јована Дучића о *Писмима из Норвешке*:

„Норвешка је земља без градова и прошлости. Да је ишла у Француску или Италију или Шпанију или Египат, не би ишла да гледа само тло и небо, него би морала да се задуби на сваком кораку, и да говори о стварима од којих не стоји ни једна без везе са историјском удубином, које је најпре требало знати у њиховом посебном и заједничком постојању у беспутној и непроходној шуми.”⁶⁴

Ево и једног одломка из *Писама из Норвешке* који, осим што показује различито поетичко опредељење, на известан начин, и „оправдава” Дучићеве замерке, али и одговара на њих:

„Одиста, норвешке стене и фјелови, норвешка усамљена језера, норвешко небо на којем се сваког тренутка нешто збива, пали и гаси, слика и брише, норвешки завејани горови и смрзнуте воде наводе човека да се са неком тесно топлом душицом преда утиску и власти величанствених, више него лепих појава, да им се преда невино, старински *без вечитијих и досадно паметнијих примисли неког з а ш тѝ о и з а тѝ о.*” (подвукао М. З.)⁶⁵

Занимљиво је да ће, баш у наставку овог одломка, један мали гор Исидора упоредити са Дучићевом „згуреном капелом што је заборавила време”. И то иде у прилог тези да је Исидора раздвајала Дучића песника од Дучића путописца.

⁶³ Владимир Гвозден, *Јован Дучић путописац*, Нови Сад, 2003.

⁶⁴ Јован Дучић, *Моји сапушници*, Сарајево, 1969, стр. 113.

⁶⁵ Исидора Секулић, *Писма из Норвешке*, Београд, 1964, стр. 135.

На једном месту у *Писмима из Швајцарске* можемо прочитати: „За човека од душе и духа, ниједно дело у природи није толико чудо колико су велика неколика чуда у историји људског стварања.” Једно од тих чуда за Дучића је Венеција: „један венецијански сат има више усхићења него ма какав сат проведен у најлепшем пределу света. (...) Ничег овде нема, као другде, од дела божјег; све је овде само човеково.”⁶⁶ Исидора у есеју „Један нордијски профил”, класичној античкој митологији, која је „изазивала” пластику и правилност облика, супротставља нордијску митологију која „није изазвала пластику” јер „та митологија је сам ужас и сама негација лепих облика”. Дучић је, саввим супротно, управо инсистирао на античкој и средњовековној пластици. Тај, Дучићев, евроцентризам иде дотле да ће он тврдити (не кажем „рећи”, јер у путописима Јована Дучића све је тврдња): „Гете је у природи био увек више природњак него песник. Њега нису преиначили Алпи, већ је он постао другим човеком тек када је видео Рим.”⁶⁷

Читајући *Писма из Норвешке* имам(о) осећај отворености једног љубопитљивог путника који са истом пажњом, љубављу и разумевањем говори о нордијским митовима и митским личностима, норвешком сељаку, краљу, Ибзену или Бјернсу. Док, читајући *Писма из Швајцарске*, чини ми се да имам(о) посла са једним *ерудицијом*, који је велики део својих писама могао написати по сећању на једно *давно* путовање, у удобној конзулској фотељи, јер *Писма* Јована Дучића заправо су једна конструкција, која почива на проблематичним темељима. У многим исказима Дучић се показује као идеолог и претеча Србије са краја 20. и почетка 21. века.

⁶⁶ Јован Дучић, *Градови и химере*, Београд, 2005, стр. 43.

⁶⁷ Исто, стр. 31.